

A Gellért-legenda

Irta: DR. JUHÁSZ KÁLMÁN.

Székfoglaló az *Erdélyi Katholikus Akadémia* 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén.

A Gellért-legenda főleg¹ két változatban maradt korunkra: a *Nagy Legenda*, a mondseei kódexben és a *Kis Legenda*, a corsendonki kódexben.

A corsendonki kódex jelenleg a bécsi nemzeti könyvtár tulajdona.² A 75—110 folióig terjedő része jobhára magyarországi szentek legendáit tartalmazza. Ezért azt tartják, hogy a kódex e része magyarországi szerzetes másolása és egykor valamelyik magyarországi benedekrendi monostor birtokában volt. Onnan került — 1726. előtt — a mondseei kolostor tulajdonába.^{2/a} E bécsi kódexben foglalt *Nagy Legenda*-nak a XV. században még egy, sőt talán két kézírata is létezett Velencében:

¹ A Gellért-legenda többféle változatban maradt fenn, melyek azonban csupán a *Nagy-* és *Kis legenda* kivonatainak, vagy átdolgozásainak látszanak. Így Temesváry Pelbárt a 15. század végén *Pomerium sermonum triplicum* című művébe beiktatta Szent-Gellértnek összevont legendáját. (Batthyany Ignác, *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta*. Albo-Carolinae 1790, 362—368). Egy karthauzi névtelen ugyanezt a rövidített latin legendát magyarra fordította. A régi magyar legendákban (*Legendae Sanctorum regni Hungariae in Lombardica historia non contentae*. Venetiis 1498) és a régi magyarországi breviáriumokban (Batthyany, id. m. 360—361, 369—372) előforduló szakaszok, úgy látszik, a corsendonki legenda nyomán készültek. A muránói egyház breviárium-szakaszai a corsendonki legendát még jobban megrövidítik. (AA. SS. Sept. VI. 727). Petrus de Natalis jesuita püspök Viencsában 1493-ban megjelent *Catalogus Sanctorum*-a szintén a corsendonki legenda kivonatát tartalmazza. (AA. SS. Sept. VI. 725—726. V. ö. Karácsonyi, *Szent Gellért csanádi püspök élete és művei*. Budapest, 1887, 302—307.)

² Ugyancsak a bécsi nemzeti könyvtár a Gellértlegendának még egy későbbi kéziratát is őrzi, mely azonban nyilván csak a mondseei kódex másolata. Karácsonyi, id. m. 260. Zoltvány, *A magyarországi bencés iradalom a tatárjárás előtt*. A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. I, 102.

^{2/a} A 76 folio előlapján olvasható Placidus bencésszent legendája, ezt követi Szent Benedek nővérének, Szent Scholasticának, majd ugyanazzal a kézírással István, Imre és Gellért magyar szentek legendája. A Gellértlegenda a 94/b folio 4. sorával kezdődik: *De Sancto Gerardo episcopo Morosensi et martyre regni Ungarie*. Ez után következik Szent László, majd Abraham remete, végül különböző kézírással német és francia szentek, Vilmos, Rupert, Dénes, Zsuzsanna, Corbiniana és Lipót legendái. A 249/b oldalon ez a megjegyzés áll: „*Liber iste est monasterii Sancti Michaelis in Maunsee*.” A kódex a 15. századból származik, v. ö. Zoltvány, id. m. 401—402. Csontos, *Magyar Könyvszemle* 1884, 286.

egyik, a Sagredo-féle,³ úgy látszik, elkallódott, a másikat (ha ugyan ez az előbbtől különböző volt) Wion Arnold mantuai bencés „javítva“ kiadta.⁴ E javítások azonban csak kárára váltak a kiadásnak. A *Legenda* régies stílusát átalakította, a középkori rossz latin szavak helyett simább és jobb latin szavakat tett a szövegbe.⁵ Legnagyobb hátrányai azonban Wion kiadásának az olvasási hibák,⁶ úgy hogy kiadása csaknem hasznavehetetlen. Minthogy az a velencei kódex, melyet Wion a *Legenda* kiadásánál használt, elveszett, jelenleg a *Nagy Legenda*-nak csupán a mondseei kódexben foglalt szövegére vagyunk utalva. Ezt a szöveget kiadta Batthyány Ignác.⁷ E kiadás sem követi ugyan pontosan az eredeti kéziratot, nem tartja meg a kódexet jellemző középkori latin helyesírást,⁸ sőt hibák is fordulnak elő benne.⁹ Azonban e hibák csak egy helyen befolyásolják az értelmet. A helységnevek másolása hü.¹⁰ Batthyány szövegét — még a hibákban is — követi Endlicher¹¹ kiadása. Utóbbiban a *Nagy Legenda* — Wion nyomán — 23 fejezetre van osztva.

A jóval kisebb terjedelmű *Kis Legenda* először — 1511-ben — Krakóban jelent meg, később Surius gyűjteményében¹² s ennek nyomán Mabillonál,¹³ legutoljára pedig Stilling adta ki a belgiumi¹⁴/a corsendonki kódexből.¹⁴ Évekkel ezelőtt Karácsonyi János rátalált a velencei Szent Márk könyvtárban a *Kis Legenda*-nak egy másik kéziratára,¹⁵ amely szerinte az 1173. év körül eső időből származik, mert Szent-Gellért *Legendája* után nyomban Canterbury-i (Beckert) Tamásnak állítólag egy

³ Sagredo Miklós velencei patricius már 1490-ben mutatta azt egy olasz írónak. (Batthyány, id. m. XLIV.)

⁴ *Sancti Gerardi Sagredo patricii Veneti ex monacho et abbate S. Georgii maioris Venetiarum. O. S. B. episcopi Canadiensis primi ac Hungariae protomartyris apostoli vita.* (Velence, 1579.)

⁵ Ez a változtatás nem vált a szöveg előnyére. Pl. „*iter arripiens*“ helyett „*cum ceteris raptus est*“, „*disciplinae esse contraria*“ helyett „*discipulos esse contraria*“.

⁶ „*Budin*“ helyett „*Buda*“, „*Orozlanus*“ helyett „*Strasimus*“, „*archidiaconi*“ helyett „*archiepiscopi*“.

⁷ Id. m.

⁸ Több helyen „*ae*“ van nyomtatva egyszerű „*e*“ helyett, „*mih*“, „*sicut*“, „*michi*“, „*sicud*“ helyett, „*palatium*“, „*tolerare*“, „*tentare*“, „*pallatium*“, „*tolle-rare*“, „*temptare*“ helyett.

⁹ „*familiae*“, „*miliciae*“ helyett, „*distinctus*“, „*distentus*“ helyett, „*incolarum*“ a helytelen, de eredeti „*incolatuarum*“ helyett, „*Pannie*“, „*Pannonie*“ helyett.

¹⁰ *Kukynier, Orozlanus, Zewreg*, — míg Wion ezeket helytelenül másolta.

¹¹ *Monumenta Arpadiana.* Sangalleni 205—234. Az ő nyomán Batthyány jegyzeteinek szemeltartásával a *Nagy legendát* magyarra fordította Szabó Károly — néhol tévesen. (*Emlékiratok a magyar kereszténység első századaiból.* Pest, 1869, 49—88.) Legújabb fordítása Gálos Rezsőtől: *Szent Gellért legendája.* (Vita S. Gerardi.) Csanádvármegyei Könyvtár, 14. sz. Makó, 1928.

¹² *Vitae Prob. Sanct.* Colon. VI.

¹³ AA. SS. O. S. B. VI, I.

¹⁴ AA. SS. Sept. VI. 713.

¹⁵ *Bibliotheca S. Marci Classis IX. cod. XXVIII.*

kortársától készített életrajzát tartalmazza.¹⁶ A *Legenda* minor szerzője bencésszerzetes volt. Ezt elárulják a *Legenda* bevezető sorai: „*beati patris nostri Gerardi*”. Zoltvány szerint magyarországi bencés volt, mert fölhasználta a Képes Krónikának egyik, III. Béla korában (1172—96) írt forrását.¹⁷

Katona István,¹⁸ Kerékgyártó Árpád,¹⁹ Ortvyay Tivadar,²⁰ Karácsonyi János,²¹ Zoltvány: Irén,²² Balogh József²³ egykorú íróknak tartják a *Nagy Legenda* szerzőjét. Karácsonyi szerint, ki legbehatóbban foglalkozott a *Vita Gerardival*,²⁴ a *Nagy Legendá*-nak első 21 fejezete Szent Gellérttel egykorú szerzőtől, még pedig szemtanutól, az 1055—75. közti időszakból²⁵ származik s a két utolsó fejezet (a 13. századból származó) későbbi hozzátoldás.²⁶ A *Kis Legenda* állítólag a *Nagy Legenda* fölhasználásával készült. Ezt Karácsonyi abból következteti, hogy a *Kis Legenda*, miután elbeszéli, hogy Szent-Gellért mindennap a Boldogságos Szűz oltárát körmenetben meglátogatta, hozzáteszi: „ami mostanáig szokásban van”.²⁷ Ez csak későbbi író megjegyzése lehet. Némely adata ellenkezik a történelmi tényekkel. A *Kis Legenda* szerint Szent Gellért a bakonybéli monostorban Mór szerzetest kivéve *egyedül* lakott.²⁸ Azonban a bakonybéli monostort Szent-István király Szent Günther tanácsára és kérelmére alapította, utóbbi pedig elvonult ugyan a rengetegek mélyébe, de nem egyedül, hanem több szerzetes társával. Továbbá a — *Kis Legenda* szerint — Szent-Gellért püspöksége idején „nem hagyta el a remete életet, hanem ama városok mellett, ahová prédikálás

¹⁶ Századok 1892, 134. Karácsonyi levele Zoltvány Irénhez 1901 március 13-ról. V. ö. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története* I, 409.

¹⁷ Id. h. I, 410.

¹⁸ *Historia critica rerum Hung.* (Pest 1799) I. kötetében terjedelmes részleteket idéz belőle. V. ö. Fessler, *Die Geschichte der Ungarn*. Leipzig 1847, I. 680.

¹⁹ *Magyarország művelődésének története*. 1866, II. 52.

²⁰ *Archeológiai Értesítő*. 1874, 287.

²¹ Id. m.

²² Id. h. 403.

²³ *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum”*. Budapest 1926, 10—12.

²⁴ Id. m. I. kiadás 259—308.

²⁵ A *Nagylegenda* íratása idejére nézve Karácsonyi a legenda következő mondatára hivatkozik: „Ipse enim rex pietate valde Christianus (I. Endre) duo monasteria construxit, Tychonicum et iuxta Visegrad”. (Batthyany, id. m. 352). Ebből azt következteti, hogy a Legendát szerzője 1055 után, sőt 1061 (I. Endre halála) után írta, mert a dícsérő nyilatkozat arra mutat, hogy I. Endre akkor már a tihanyi apátságban nyugodott. De 1075-nél későbbre nem lehet a mű keletkezését tenni, mert ebben az esetben — Karácsonyi szerint — a kortárs szerző szerfölött idős lett volna. (Karácsonyi, id. m. 276.)

²⁶ Utóbbi eljárásra számos példát találunk a szentek legendáiban. Így Szent-Gellért kortársa, Szent Kálmán életíratában, ki szintén a Szentföldre akart záródokolni. A *Legenda* első része kortárs-szerzőre utal, a második részt talán Erchenfried melki bencésapát (1121—63) írta. V. ö. Juhász, *St. Kolomon*. Linz 1916, 3.

²⁷ *Quae consuetudo adhuc perseverat.* (AA. SS. Sept. VI, 722.)

²⁸ *Excepto Mauro monacho solus habitavit.* (AA. SS. Sept. VI, 723.)

végeit ment, az erdők sűrűjében kunyhót épített magának és úgy mondják, hogy ott megkötözve éjszakázott és sok sanyargatást tűrt”.²⁹ Az „úgy mondják” kifejezés is azt mutatja, hogy ezt a *Kis Legenda* szerzője csak hagyományok alapján írta. Tudósítása nem felel meg az akkori kor viszonyainak. A csanádi püspökség lakói akkor kezdték csak elhagyni a vándor életmódot, Ennélfogva Szent-Gellért itt falvakat is alig találhatott, nem hogy városokat, kivált olyanokat, melyeket az „urbs” elnevezés illetne meg. A *Kis Legenda* szerzője a *Nagy Legenda* ósdias rossz latinságát sem értette meg mindenütt.³⁰ Tekintettel arra, hogy a *Kis Legenda* a *Nagy Legenda* ama részleteit, melyek Szent-Gellért jámborságát, önmegtagadását és egyéb erénygyakorlatait magasztalják, híven átvette a Legendából, sőt meg is toldotta s egyes részleteit, mint Magyarországra való útazását, püspökségének elfoglalását, összevonta, — Karácsonyi azt véli, — hogy a *Kis Legenda* oly célból készült, hogy szakaszokra osztva breviáriumi olvasmányul szolgáljon bencés monostorok számára. Karácsonyi megállapításait Zoltvány is magáévá teszi azzal a különbséggel, hogy a *Nagy Legendá*-nak nem 21, hanem csak 16 fejezetét tartja egykorútól, sőt szemtanútól származónak.³²

Ezzel szemben viszont a bollandista *Stilting*, ki a *Kis Legendá*-t tartja egykorúnak, a *Nagy Legendá*-t teljesen elveti. Érvei a következők: A legenda keresztes hadjáratról beszél, Szent-Gellért püspökségéről pedig azt írja, hogy a Maros mellett fekvő Morissena nevű várostól neveztetett el *Episcopatus Morissenus*nak, holott — *Stilting* szerint — *Morissena* nem feküdt a Maros mellett, hanem Erdélyben távol a Marostól. A *Legenda* Szent-Gellértet Szent-Imre nevelőjének mondja, őt velencei származásúnak és apátnak nevezi, végül a *Legenda* elbeszélését a szarvasborjú és farkas megszelidítéséről mesének tartja.³³

Ez ellenvetések azonban, a keresztes hadjárattal kapcsolatot kivéve, nem helytállók. Ezeket részben már *Batthyány* megcáfolta.³⁴ Ami a püspökség elnevezését illeti, okleveles bizonyítékunk van arra, hogy székhelyét, Csanád városát, még 1233-ban is „urbs *Morissena*”-nak nevezték. Ez a „*Morzina*”, vagy „*Marzsina*” (melyet *Stilting* „*Morissena*”-val

²⁹ *Heremum non deseruit, verum iuxta urbes, ad quas praedicare veniebat, cellulas sibi sibi arum secretiori loco construxerat, in qua ligatus pernoctasse, mutasque passiones sustinuisse memoratur. (AA. SS. Sept. 723.)*

³⁰ A *Nagy legenda* e mondatát: „adhibens ei custodiam et solatia in palatio sibi congruenti”, — melynek értelme: a szomszéd palotában adván neki lakást és ételmet, — a *Kis legenda* ezzel a mondattal cseréli föl: „eique servando custodes adhibuit”. (Karácsonyi, id. m. 302.)

³¹ V. ö. Balogh, id. m. 11.

³² Id. h. 403.

³³ AA. SS. Sept. VI, 713—718.

³⁴ Id. m. LIII—LX. 1.

azonosít), nem feküdt Erdélyben, hanem Krassó megyében, a Bega mellett és Szent-Gellért korában még nem is létezett. Hogy Szent-Gellért nevelője volt Szent-Imrének, azt az újabb történetírás — éppen a Gellért-legenda alapján — történeti ténynek fogadja el, jóllehet más kútfők ezt nem említik. Hasonlóképpen a Legenda elbeszélését fogadják el Szent-Gellért származására vonatkozóan, ellentétben a többi forrásokkal, melyek a mai Cividale melletti Aquilejától északra feküdt híres ro-sacciói apátságból származtatják. A szarvasborjú és farkas megszelidítéséről szóló rajz középkori krónikások és legendairók gyakori motivuma.³⁵

Büdingen,³⁶ Wattenbach,³⁷ Kaindl,³⁸ Pauler,³⁹ Borovszky,⁴⁰ Szentkláray,⁴¹ Madzsar,⁴² Müller⁴³ és Erdélyi^{44/49} szerint is a *Nagy Legenda* mai alakjában, mint azt a mondseei kézirat föntartotta, nem egyöntetű és egykorú mű, hanem a 14. század végén készült kompiláció. Míg Karácsonyi szerint a *Kis Legenda*-nak szolgált alapul a *Nagy Legenda*, az utóbbi történetírók véleménye szerint éppen fordítva: a *Nagy Legenda* szerzőjének volt forrása a *Kis Legenda*, továbbá a Képes Krónika, vagy ezzel némi részben azonos más valamely kódex, harmadsorban pedig a

³⁵ Amint egy alkalommal Gellért bakonybéli kunyhójában elszenderedett, szarvasünő telepedett le mellette borjával, majd valami zörejre megfutott. A magárahagyatott szarvasborjú ösztönszerűleg Gellért asztala alatt keresett menedéket és midőn alája akart bujni, felfordította és a rajta nyugvó tintát kiöntötte. Szent Gellért felébredt, a szarvasborjút a monostorba vitte s ott kenyérral táplálva, egészen megszelidítette. Más alkalommal, midőn a monostor kapuja előtt megsebesült farkast látott, megnézte sebeit és mint egykor Andromachus szolgálja az orosz-lánt, úgy Gellért is a farkast meggyógyította. A meggyógyított állat szintén a monostorban maradt s annyira megszelidült, hogy a szarvast nem bántotta.

³⁶ *Österreichische Geschichte*. Leipzig 1858, I. 424—425.

³⁷ *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. 1878, II, 148.

³⁸ *Archiv für österreichische Geschichte*, 91, 1 sk.

³⁹ Századok 1879, 15. 1888, 59—64. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest 1893, II. 787.

⁴⁰ *Csanád vármegye története*. Budapest 1896 I. 8—13.

⁴¹ *Temes vármegye története*. 284. l.

⁴² *Szent Gellért Nagyobb Legendájáról*. Századok 1913, 502—507. Előbb Büdingenrel és Paulerrel azt vitatta, hogy a *Nagylegenda* keletkezése — a *Kislegenda* szövegének bővítésével — Szent Gellért második elevatiojának (1381) hatása alatt keletkezett. Utóbb azonban azt vallotta, hogy „a legenda átdolgozásnak már a Kézai-féle krónika keletkezése, tehát 1282—85 előtt kellett történnie“ (Századok 1915, 374.)

⁴³ *A Nagyobb Gellért-legenda és keletkezése*. Különlenyomat a Századok 1913. évf. 34—36. Századok 1915, 387 sk.

^{44/49} *Magyar művelődéstörténet*. Kolozsvár 1918, II. 17, 28. A két utóbbi történész véleménye szerint a *Nagylegenda* alapjául Szent-Gellért környezetében élő szem- és fültanútól, — valószínűleg Walthertől származó legenda szolgált. Ez az u. n. Walthert-legenda 1083 előtt keletkezett. Ennek kivonata — a *Kislegenda* — szintén a II. században — istentiszteleti célra készült. A *Nagylegendát* esanádi bencés írta 1381 után a csanádi bencésmonostornak a Gellért-eréklyékre vonatkozó igényeinek támogatására, miután ezeket a monostor és a székesegyház egyaránt óhajtották megszerezni. A *Nagylegendát* 1421-ben Velencében átdolgozták és ebben a szövegben maradt fenn a bécsi (mondseei) kódexben.

11. századig visszanyúló, sőt talán már összefüggő előadásban kidolgozott valamilyen legenda.⁵⁰

A legenda hitelességének egyik sarkpontja, a *Nagy és Kis Legenda* egymáshoz való viszonyának vitájában egyik legfontosabb részlete az a beszélgetés, amely Gellért püspök és a vele utazó Walther nevű papja közt lefolyt, midőn a királyhoz utazva, útközben egy tanyán megszállottak. Gellért zajt és dalt hallott. Kérdésére Walther azt válaszolta, hogy szállásadójuk szolgálója kézimálommal búzát őröl, mire Gellért így szólt: „Boldog nő, aki másnak szolgálatában, zugolódás nélkül, derüs kedéllyel teljesíti kötelességét!” Ez epizódnak, melyet a *Nagy és Kis Legenda* egyaránt följegyzett, számottevő irodalma van.⁵¹ Himpfner szerint ezt Athenaeus egyik zenei adomájának hatása alatt valamely későbbi kompilátor illesztette be a Legendába.⁵² Madzsar Imre a *Legenda* ez anekdotáját szintén a 13. századnál későbbi interpolációnak tartja. Szerinte e párbeszéd jellegénél fogva anarchonismus egy 11. századbeli legendában, mert „profán” tárgya ellenkezik a legendairás szellemével, aszketikus alapirányával. „A *Legenda Minor* igazán hagiografikus termék, míg a *Vita maior* nem az, hanem oly korban keletkezett, melyben a legendák igazi jelleme a korszellemmel együtt már megváltozott.”⁵³

Ha az első két vélemény bármelyikét el is fogadjuk, meg kell állapítanunk, hogy a *Nagy Legendá*-nak nemcsak két utolsó fejezete — mint *Karácsonyi* tartja, — sőt nemcsak utolsó hét fejezete, — mint Zoltvány véli, — nem maradt fenn eredeti szövegezésben, hanem még az első tizenhat fejezet sem minden részletében hiteles a *Legendának* ma egyedül rendelkezésünkre álló ú. n. mondseei kéziratában. A *Nagy Legenda* 22. és 23. fejezetéről maga Karácsonyi János mutatta ki, hogy nincsen összefüggésben a *Legenda* többi fejezeteivel. A legenda 21. fe-

⁵⁰ Marezali a *Nagylegenda* szerkesztését Szent László király (1077—96) és Lőrinc csanádi püspök (1083—1113) idejére teszi, midőn a szenttéavatás történt, a *Kislegendát* az eredeti régi szöveg kivonatának tekinti. (*A magyar történet kút-fői az Árpádok korában*. Budapest 1880, 29.)

⁵¹ V. ö. Müller és Madzsar polemiját (Id. h. Századok 1913. és 1915. évf.) E részlet hitelességét epizódjellege mellett főleg az a körülmény tette kétségessé, hogy a szöveget egyetlen magyarozója sem értette meg és nélkülözvén a középkori zenei műszavak ismeretét, valahányan lefordították, mindmegannyian különféle értelmet tulajdonítottak annak. Újabban Balogh József a középkori zenei kifejezésekre támaszkodva, a középkori zenetörténet tudós ismerője, Rudolf v. Fieker véleményével egybehangzón a következő módon fordította le Szent-Gellért és Walther beszélgetésének sokat vitatott néhány mondatát: „Walther, audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat...? Quis istius melodiae cantus sit?” = „Walther, hallod-e a magyarok zenekarát, miképpen hangzik?... Miféle ének ez ebben a zenében?” Vagy: „Miféle dallamú éneklés ez odakint?” — „Ista modulatio carminis est!” = „Nóta biz ez!” (= Nem valami többszólamú zene ez, hanem nóta.) V. ö. Balogh, *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 24. sz. Budapest 1926.

⁵² Egy Phil. Közöny XXXIV. 381 sk.

⁵³ *Szent Gellért Nagyobb Legendájáról*. Századok 1913, 502—517.

jezete említi a Szent-Gellért sirja megnyitásánál Pesten történt csodákat és tetemeinek elszállítását Csanádra. A 22. fejezet a pesti csodatételeket isméli s azután áttér a Csanádon történt csodákra.⁵⁴ Azt állítja továbbá a Legenda e hozzáfűggesztett része, hogy Szent-László király és Lőrinc csanádi püspök idejében vették fel Szent-Gellértet sirjából, holott Szent-László csak 1077-ben lett királlyá. A *Nagy Legenda* e része Szent-Gellért szenttéavatása leírásánál a XIII—XIV. századbéli kor viszonyait árulja el: egyenesen a római egyháztól — zsinattartás nélkül — jön a rendelet, hogy Magyarország első térítőit mindenki nagy tisztelettel illesse, eljön az apostoli szék követe, összejönnek az országnagyok is.⁵⁵ Temesváry Pelbárt kódexében e két fejezet hiányzott, ami szintén arra vall, hogy eredetileg nem tartozott a *Nagy Legendá*-hoz, hanem csak egyik-másik példányhoz csatolták.⁵⁶ Azonban a *Nagy Legenda* első — kortárstól írottak tartott — fejezeteiben is találunk hibákat.⁵⁷ A *Nagy Legenda* 2. és 3. fejezetében keresztshadjáratról történik említés. A vellecek a szentföldre zarándoklatának ténye ugyan egybevág a történeti valósággal, de a Legenda kifejezései⁵⁸ azt mutatják, hogy e részletek nem származnak Szent-Gellért kortársaitól.⁵⁹ A 7-ik fejezetben Mórt pécsi püspöknek mondja már Szent-Gellértnek Magyarországra érkezésekor, holott csak 1036-ban lett püspökké. Anasztáz (Ascherik) Szent-Adalbert tanítványát 1015-ben még csak pécsváradai apátnak nevezi, pedig már akkor érsek volt.⁶⁰ Anachronismus

⁵⁴ Batthyany, id. m. 355—356.

⁵⁵ Id. m. 358.

⁵⁶ Karácsonyi, id. m. 296—298.

⁵⁷ A 7. fejezetben (Batthyany, id. m. 311) a mondseei kódex írója egy sort kihagyott. V. ö. Karácsonyi, id. m. 60.

⁵⁸ „Tota christianitas cruce signata... pro loco sancto pugnaturi... ibi cruciferi pugnare tenentur.“

⁵⁹ Stilling (AA. SS. id. h.), Büdinger (id. h.) és Pauler (id. h. Századok 1888, 64) eme ellenvetésére részletesen válaszol ugyan Karácsonyi (id. m. 281—285), azonban, mint Zoltvány is említi (*A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 404) e nehézségek nem küszöbölhetők ki. Büdinger és Pauler másik ellenvetése szerint a *Nagy legenda* a bolognai egyetemről beszél, mégpedig olyan módon, mint az a 13. században volt szervezve. A Legenda azonban nem tesz egyetemről említést. Másrészt tény, hogy Bolognában jóval Irnerius és Gratianus előtt, sőt némelyek szerint már II. Theodosius császár idejében a jogtudományt, úgy szintén a teológiai kar felállításá előtt már régebben tanították a hittudományt. (V. ö. Savigny, *Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter*. Heidelberg 1834, III. 164 sk. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 370—371). Büdinger azt is kifogásolja, hogy a Legenda Szent Gellértet rosációi szerzetesnek mondja, holott ez az apátság 1085 előtt nem létezett. Azonban a *Nagy legenda* sehol sem említi a rosációi apátságot, sem a mondseei kézirat, sem a Batthyany, vagy Endlicher-kiadás szövege.

⁶⁰ Ez az ellenvetés Büdinger-től ered. Karácsonyi ezt is megoldani igyekszik azzal a feltevással, hogy a *Nagy legendában* szereplő Maurus és az a Maurus, aki 1036-ban lett püspökké, két különböző személy. Hasonlóképpen a két Anasztáz. (Id. m. 1. kiadás 286. V. ö. Szabó Károly, *Emlékiratok* 57, 2. jz. Katona, *Historia Critica* I, 440—441.) Lehet azonban, hogy a Legenda „összeszerkesztőjétől“ ered a tévedés. (Századok 1888, 64. *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története*. I, 371.)

továbbá a Legendának ama helye, mely szerint Szent-Gellért püspök Szent-István királytól a csanádi Szent-Szűz monostora számára 500, azután a Szent-György templomára pedig 1000 márkát kapott,⁶¹ holott márkáról akkor itt még nem lehetett szó. E kifejezés csak II. Béla (1131—41) korában kezd feltűnni, még a XII. század egész folyamában is más kifejezésekkel váltakozva fordul elő s csak a XIII. században lett általánossá. A Legenda szerint Szent-Gellért és társai „ad Albam-Regalem” gyülekeznek össze, ami Székesfehérvárnak már újabb neve „Alba civitas” helyett. A 19. fejezetben a pesti révet „versus Budam” kifejezéssel említi, mely szintén későbbi időre utal.⁶² Chronológiai hiba a Legenda az a tudósítása, hogy Szent-Gellért Szent-István halála után a 11-ik esztendőben⁶³ szenvedett vértanuságot, holott 1046. szeptember havában még csak a 9-ik esztendő kezdődött Szent-István halála után. Gellért halálát a Legenda 1047-re teszi, holott Hermannus Contractus művéből, úgy szintén Radó nádor leveléből bizonyos, hogy I. Endre Magyarországra jövetele és így Szent-Gellért vértanusága is 1046. őszére esik.⁶⁴ Újabb időben élt leiró, vagy átdolgozó betoldásának kell tekintenünk azt is, hogy a Legenda a Szent-Gellért-hegy táját *Kreenfeld*-nek nevezi, holott e név a kereszteshadjáratok előtt nem divatozhatott, hanem csak a német lakosság betelepítése után.⁶⁵ Karácsonyi az utóbbit azzal magyarázza, hogy a későbbi másoló nem tartotta szükségesnek az előtte fekvő régibb kódex írásmódjának betűhív követését, hanem a tulajdonneveket úgy írta, ahogyan az ő korában szokásban volt. A „*de monte submiserunt*” szavak közé odairhatta a hegynek akkoriban használt nevét. Az eredeti szövegben ez aligha volt meg, mert máskülönben Wion, aki minél bővebben akarta kiadni Szent-Gellért legendáját, semmiesetre sem hagyta volna ki ezt a megjelölést.⁶⁶ Ezzel azonban Karácsonyi maga is elismeri, hogy a *Nagy Legenda* szövege is interpolálva, vagyis nem eredeti alakjában maradt reánk.⁶⁷

Viszont ha az ellenkező véleményt elfogadva azt tartjuk, hogy a *Nagy Legenda* a XIV.-ik század végén íródott, föl kell tételeznünk, hogy a XI. századba visszanyúló források alapján készült a „*compilatio*”.

⁶¹ Pauler, id. m. Századok 1888, 63.

⁶² A Képes Krónika szerint a püspökök „*ad portum, quae dicitur Pest*” indulnak. Pauler, id. h. Századok 1888, 61.

⁶³ *Undecimo anno post mortem sancti regis Stephani* (19. feje. Batthyany, id. m. 346).

⁶⁴ Az előbbi nehézséget Karácsonyi azzal hárítja el, hogy szerinte a kódex-másoló eltévesztette a római számokat és XI-et írt IX helyett. (Id. h. v. ö. Zoltvány, id. h. 102—103. Müller, id. h. Századok 1913, 420.)

⁶⁵ *Salamon*, Budapest története VIII, 5.

⁶⁶ Karácsonyi, id. m. 289—291.

⁶⁷ Ez Gálos Rezső véleménye is. (*Szent Gellért legendája*, Csanádvármegyei Könyvtár 14. sz. Makó 1928. 10.)

Erre utalnak a *Legenda* következő részei, illetve kifejezései. Aba Sámuel „*Comes palatii*”-nek nevezi.⁶⁸ E kifejezés csak a XI. század forrásaiban fordul elő.⁶⁹ Erre mutat — a Stilling által kifogásolt — „*episcopus Marosensis*” elnevezés. A XI. századbeli források a csanádi püspököt így nevezik,⁷⁰ a XII. században „csanádi”-nak.⁷¹ Míg VII. Gergely pápa idejében már a káptalan választja a püspököt, a *Nagy Legendá*-ban nyoma sincs ennek, tehát, ha nem is fogadjuk el, hogy a *Legenda* jelenlegi alakjában egykorú szerzőtől származik, a *Legenda* alapjául szolgált idevágó forrás az említett pápa idejénél (1073—85) korábbi eredetű.⁷² A XII. században a káptalanoknál megszűnik az egy fődel alatti közös élet, a *Legenda* pedig még a régebbi állapotokról beszél.⁷³ Ha nem is ered szemtanutól, de szemtanuk elbeszélésén, szemtanutól írt forráson alapszik az a részlet (14 fejezet), amelyben Szent-Gellért bocsánatot kér saját kocsisától, kit ügyetlenségéért megbüntették.⁷⁴ Szemtanu szerzőtől származó forrás felhasználását bizonyítja az a fönséges jelenet is (18 fejezet), melyben Szent-Gellért Aba Sámuelt megdorgálja.⁷⁵ Általában Ajtony uralmának, az oroszlámosi monostor alapításának,⁷⁶ a térítés mozzanatainak, az iskolázásnak, a könyvírásnak, a papi nevelésnek, a káptalan alapításának, a püspök személyes viszonyainak rajza oly eleven, hogy csak kortárs forrásának felhasználásával magyarázható.

Még a humor is fölc sillámlik ama helyén, mely elbeszéli, hogy egy vádlott Csanád ispán törvényszéke előtt a monostorba menekült és ennek

⁶⁸ Batthyany, id. m. 344.

⁶⁹ Általában a 11. századbeli írók a császári vagy királyi udvarokat nem „curiá”-nak, hane „palatium”-nak nevezték. Innen a „comes palatii”. Így 1055-ben I. Endre király oklevelének végén Zacheus nádor „comes palatii”-nak nevezetik. V. ö. Karácsonyi, id. m. 286.

⁷⁰ Fejér, *Codex diplomaticus* I, 331.

⁷¹ Fejér, id. m. II, 158—166. Kivétel: id. m. II, 179. V. ö. Karácsonyi, id. h.

⁷² Szent István Nagy legendájának szerzője és később Hartvik tévesen említenek kanonoki választást a 11. században. Karácsonyi, id. m. 269.

⁷³ Batthyany, id. m. 340—342. V. ö. Karácsonyi, id. h.

⁷⁴ A *Nagy legenda* írója hozzát teszi: *Etsi homo tunc adstares et videres* (t. i. mint én), *certe diceres*, hunc Dei virum pro tanta humilitate et simplicitate effectum illum puerum, quem Salvator discipulis ad imitandum ad imitandum exemplum statuisset”. (Batthyany, id. m. 336.) Ezt csak szemtanú írhatta, — mondja Karácsonyi (id. m. 336) s emellett szól az a körülmény is, hogy a — szerinte — későbbi korból való *Kis legenda*-ban, melyben e fejezetnek különben is sokkal rövidebb szakasz felel meg, az idézet mondat már ily alakot ölt: „Si tunc homo *astaret* hunc Dei virum... illum puerum *diceret*, quem Salvator ad imitandum in medio discipulorum statuit”. (AA. SS. Sept. VI. 723.) Ugyane legendának másik változatában: „Si cui tum id *videri contingeret*, illum virum Dei pro tanta humilitate et simplicitate *dicere non dubitaret* couersum in puerum illum...” (Surius-félc *Acta Sanctorum regni Hungariae* 1745, II, 242. V. ö. Karácsonyi, id. h.)

⁷⁵ Karácsonyi, id. m. 270. Zoltvány, id. m. 406.

⁷⁶ Ajtony történetét többi történelmi kútfőink közül csak Anonymus érinti néhány szóval.

ajtajánál üldözői, a körülállók kitörő kacagása közben így incselkedtek: „Megesett neked róka! Megmenekültél a vesztőhely töréből és bőröd-del együtt, melyet lehúznak rólad, verembe estél!”⁷⁷ S ez az ember azután a monostor harangozója lett élethossziglan. (16. fej.) Marczali szerint ez az elbeszélés „egészen saját élményen alapuló színezete folytán egy sorban áll a szentgalli Ekehardok legsikerültebb reminiscenciáival.”⁷⁸

Az említett, kifogásolt párbeszéddel Balogh József foglalkozott behatóan és meglepő eredményre jutott. Himpfner említett ellenvetését, mely szerint a szóban forgó részlet Athenaeus zenei adomája után készült későbbi betoldás, nem találja helytállónak. Ha egyáltalában más író hatását akarjuk az epizódban fölfedezni, akkor sokkal valószínűbb, hogy a legendairó hozzá közelebb álló szerzőktől kölcsönözte tárgyát, pl. Szent-Agostontól, kinek egyik művében szintén találunk hasonló részletet.⁷⁹ Azonban e részletben kár analogiát, „toposz”-t keresnünk. Teljes egészében azt a benyomást kelti, hogy „nem irodalomtörténeti motivum-vándorlás útján”, hanem megtörtént esemény megörökítése folytán került a Legendába.⁸⁰ A párbeszéd anekdóta szakszerű elemzése Madzsar ellenvetéseit is alaptalannak bizonyítják. Balogh nyomatékosan mutat arra, hogy a középkori hagiográfia típusai nem határolhatók el korszakok szerint. A *Nagy Legenda* párbeszédrészele jórészt XI. századbeli anyag. E kor egyházi, legendáris életrajzai tele vannak efféle, úgynevezett „profán” adomákkal.⁸¹ Sőt éppen ez epizódnak a *Nagy* és *Kis Legendák*-ban található változatainak összehasonlítása amellet szól, hogy a *Kis Legenda* későbbi kivonata a *Nagy Legendá*-nak. A *Kis Legendá*-ban az epizód egész leírása a kivonatolás látszatát kelti: „A cseléd dalára a szentatya felébred s az előhívott szolgától megkérdi, hogy mi az? A famulus (most már nem miniszter) megmagyarázza neki, mint áll a dolog (ut res erat insinuat). A kegyes főpásztor nyomban könnyekben tört ki ki s így szól: Boldog ez a nő stb. stb.” Amilyen érthető, hogy a kivonatoló ez epizód leírását megkurtítani törekedett, époly megfejthetetlen volna, hogy — ha a *Nagy Legenda* a *Kis Legendá*-nak átdolgo-

⁷⁷ Accidit autem eo tempore, quod Chanadinus comes haberet quendam vinetum, qui pro reatu suo ad patibulum duceretur, qui evadens manus eorum, qui ipsum vinetum ducebant, in monasterium beatae virginis insiliens evasit, qui eum velociter subsequentes, usque ad ostium monasterii venerunt, dicebantque ei: Bene tibi vulpecula, quae laqueum perdicionis evasisti et cum pelle, qua spoliebaris, in foveam introisti. Ex quo factus est risus magnus in populo; idem vero vinetus datus est monasterio pro pulsatore cunctis diebus vitae suae. (Batthyany, id. m. 341.)

⁷⁸ Id. m. 29.

⁷⁹ Augustinus, De ordine, 6—7 CSEL. LXIII. v. ö. Balogh, id. h. 11.

⁸⁰ Balogh, id. h.

⁸¹ Id. h. 10.

zása volna — későbbi szerző e néhány szót (cui famulus ut res erat in-sinuat) mikép bővíthette ki párbeszédes részletté. Ugyancsak a kivonatolás céljából, a rövidség kedvéért helyettesíthette a Kis Legenda szerzője a Nagy Legenda Waltherét egy határozatlan személlyel, egy szolgálóval (minister, famulus). Pauler és Madzsar nagy súlyt helyeznek arra, hogy Gellért sírásának felemlítését a Nagy Legenda mellőzi. Ez szerintük arra mutat, hogy az interpolált *Nagy Legenda* szerzője ellentétben érezte ezt a részletet, nem tudta a tőle költött derűs jelenettel összhangzásba hozni és ezért elhagyta. Balogh viszont arra a megállapításra jut, hogy a *Kis Legenda* szerzője ezzel a beszúrt és semmitmondó frázissal akarta kitölteni az elhagyásokkal előállott értelemzavaró ürt. Az elérzékenyülés eleme az egész középkoron át „topikus” a legenda irodalomban.⁸² Így éppen a kifogásolt részlet tüzetes vizsgálatával Balogh „nem csak e néhány mondat feletti vitát zárta le, hanem erős argumentumokkal támasztotta alá a magyar kultúrtörténelem egyik legelső és legértékesebb forrásának, a nagyobb legendának a hitelességét is”.⁸³

A *Nagy Legenda* íratása idejének megállapításával kapcsolatban önként felmerül a kérdés: ki a Legenda szerzője?

Borovszky, ki Büdinger és Pauler nyomán a XIV. században írottak tartja a Legendát, Piacenzai Jakabot sejtí szerzőjének, oly értelemben, hogy vagy ő írta, vagy Boniohannes de Campello Firmanus kano-nokjával megíratta mai formájában, „mintegy hazafi kegyeletből, a szintén olasz származású vértanu iránt”.⁸⁴

Jakobus de Placentia dictus Longobardus, Róbert Károly király házi orvosa, mint vezetéckneve elárulja, születésre nézve olasz volt. Hű szolgálataért a király számos kitüntetésben részesítette: fokozatosan lépett elő az egyházi javadalmakban. Eleinte bácsi kanonok,⁸⁵ azután kalocsai és hájszentlőrinci,⁸⁶ végül 1331. jan. 6-án pozsonyi prépost lett s e tiszt-ségben találjuk őt még 1332. dec. 24-én is.⁸⁷ Ekkor már a király titkos kancellárja volt s több ízben járt diplomáciai küldetéseken a pápai és nápolyi udvarban. Ennek köszönhette csanádi püspökké való kinevezte-tését, mely az 1333. év elején történt. Amikor 1337-ben László érsek halálával megüresedett a kalocsai érseki szék, a király jelöltje az érseki székre Jakab volt, a pápa azonban Büki (de Harkach) István pécsi pré-

⁸² Id. h. 11—12.

⁸³ Századok 1927, 175.

⁸⁴ *Csanádvármegye története*, I, 354.

⁸⁵ Pray, *Specimen Hierarchiae Hungariae*, II, 25

⁸⁶ Pór, *Nagy Lajos életrajza*, 19.

⁸⁷ Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/III. 635 Theiner. *Mon. Hung.* I, 711, 1074. Ortway, *Pozsony város története*, III, 204. Fraknói, *A magyar királyi kegy-
úri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest 1895, 55.

postot kívánta oda kinevezni.⁸⁸ Hosszú tárgyalások és hét évi székiüresedés után mindkét jelölt elejtetett és László zágrábi püspök került Kalocsára,⁸⁹ Jakab pedig az így megüresedett zágrábi püspökségre neveztetett ki.⁹⁰ A csanádi püspöki székből kilenc évig — 1343. március 25-ig⁹¹ — ült. Nagy képzettségű és irodalmi színvonalon álló férfi volt. Ezért gondolja Borovszky, hogy a Legendát ő írta, vagy ő íratta meg Boniohannes de Campellóval. Az utóbbi VI. Kelemen pápának, Károly Róbert, majd Nagy Lajos királynak káplánja volt. A források először 1342. okt. 5-én említik, amidőn csanádi kanonoksága⁹² és aradi főesperesi javadalma⁹³ mellé az esztergomi egyházmegyében kért beneficiumot.⁹⁴ 1345. szept. 28-ikán e hivatalok mellett zágrábi és váradi kanonok lett.⁹⁵ Ugyanebben az évben mint sebesi főesperes is előfordul.⁹⁶ A váradi kanonokság eladományozásával egyidejűleg úgy rendelkezett a pápa, hogy ennek ellenében az aradi főesperességről le kell mondania. Ez az intézkedés kérésére utólag érvénytelenített és — egyéb javadalmaival — az aradi főesperességet is megtartotta.⁹⁷ Egy 1350 jan. 28-án kelt supplikáció szerint pécsi kanonok is volt.⁹⁸ 1348-ban boszniai püspökké neveztetett ki, ahonnan később hazai, olasz püspökség élére került. Azután még mint apostoli követ járt Magyarországon.⁹⁹ VI. Kelemen pápa 1347. május 12. megengedte neki, hogy javadalmát irodalmi tanulmány végett, vagy ha Nagy Lajos király rendeletéből, Rómában időzik, öt éven át szabadon élvezhesse.¹⁰⁰ Utóbbi körülményből, minthogy tudományokkal foglalkozott, sejtí Borovszky, hogy talán vele íratta meg Jakab püspök Szent-Gellért életrajzát.

Míg a történetírók közül, kiknek véleménye szerint a Legenda a XIV. században íratott, egyedül Borovszky jelöli meg a Legenda szerzőjét, azt is pusztán „gyanítva”,¹⁰¹ addig a Legenda egykorúsága mellett állástfoglaló szerzők közül többen, mint Katona,¹⁰² Ortvay,¹⁰³

⁸⁸ Bossányi, *Regesta Supplicationum*. I, 265—266.

⁸⁹ Theiner, *Mon. Hung.* I, 650, 975.

⁹⁰ Id. m. I, 652, 976.

⁹¹ Ugyanakkor utóda Harkácsi István lett. V. ö. Borovszky, id. m. 353, Bossányi, id. m. I, 280.

⁹² Bossányi, id. m. I. 221. sz.

⁹³ Id. m. 221, 426. sz.

⁹⁴ Id. m. 7. sz.

⁹⁵ Id. m. 221, 393. sz.

⁹⁶ Theiner, *Mon. Hung.* I, 682. Ez év február 22-én már utódát nevezi ki a pápa Csanádi György személyében. V. ö. Borovszky, id. m. II, 416.

⁹⁷ Bossányi, id. m. I, 426. sz.

⁹⁸ Id. m. 432. sz.

⁹⁹ Id. m. I, 284—285, Borovszky, id. m. 408, 416.

¹⁰⁰ Theiner, id. m. I, 742.

¹⁰¹ Id. m. I, 354.

¹⁰² Id. h.

¹⁰³ Archeológiai Értesítő. 1874, 289.

Karácsonyi,¹⁰⁴ Békési,¹⁰⁵ Zoltvány,¹⁰⁶ *Walther* csanádi bencést vitatják a *Legenda* szerzőjének a következő érvek alapján: *Walther* bakonybéli szerzetes volt s mint ilyen ő tudhatta legjobban a bakonybéli monostori élet azon eseményeit, melyeket a *Nagy Legenda* oly részletezően mond el. A kézimalmot hajtó asszony énekével kapcsolatos (15 fejezetben leírt) jelenetnek *Walther* volt egyedüli tanúja. Ehhez járul, hogy a különben legendai szempontból éppen nem fontos eseményt részletesen és valószínű, eleven párbeszédekkel adja elő. Ezek — Karácsonyi, Békési és Zoltvány szerint — *Walther* szerzősége mellett szólnak.¹⁰⁷

Marczali szerint a *Legendát* csanádegyházmegyei pap, valószínűleg káptalani tag szerkesztette. Nem tartja valószínűnek, hogy *Walther* lett volna a szerzője, hanem talán annak valamely tanítványa, ki mestertől hallotta az egyház alapítójáról szóló híreket. Így aránylag jól volt értesülve. A káptalan viszonyára nézve elsőrangú tekintélynek tartja őt Marczali. Az országos ügyekre nézve nem oly jól értesült, amit az egyházmegyének az ország központjától való nagy távolsága és a Szent-István óta elmúlt évek érthetővé tesznek. Ugyanezt a véleményt fogadja el Balics.¹⁰⁸

A legszilárdabb alapot az íratási időre nézve a *Legendának* más középkori kútfőkkel való összehasonlítása szolgáltatná. Azonban ez sem vezetett sikerre. Míg Marczali¹¹⁰ és Karácsonyi¹¹¹ ezek egybevetéséből azt állapítják meg, hogy Kézai Simon mester, a *Képes Krónika* és *Mügel*n a *Legendából* merítették és így a *Legenda* korábbi korból ered, addig *Pauler* ugyanezen összehasonlítási módszer segítségével éppen ellenkező eredményre jut.¹¹² *Pauler* szerint a *Nagy Legenda* és *Képes Krónika* egy közös régibb forrásból merítették Gellért vértanúságának történetét.¹¹³ Azonban ezt a „közös, régibb forrás“-t még nem sikerült kimutatni. Külső bizonyítékok hiánya miatt nem mondhatunk a legenda íratásának idejéről végleges ítéletet. Mégis, ha az eddig fölmerült nézetektől függetlenül engedjük a *Legenda* szövegét magunkra hatni és azután az összvéleményeket valamennyi érveikkel mérlegeljük, a következő megál-

¹⁰⁴ Id. m. 275.

¹⁰⁵ V. ö. *Magyar írók a mohácsi veszedelmet megelőző korból* c. művének *Valter*, szót. Gellért életírója c. fejezetét.

¹⁰⁶ Id. h.

¹⁰⁷ Mint említettük, Müller és Erdélyi *Walther* bencést tartják az elveszett „*Walther-legenda*“ szerzőjének és utóbbi szolgált volna a *Nagy legenda* alapján. (Id. h.)

¹⁰⁸ Id. m. 31.

¹⁰⁹ Id. m. I, 465.

¹¹⁰ *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Budapest 1880, 27—28.

¹¹¹ Id. m. 264—267.

¹¹² Id. h. Századok 1888, 60—63.

¹¹³ Századok. 1879. 15.

lapításra jutunk: Jóllehet az eddig felmerült vélemények egyikét sem tekinthetjük oly határozott megállapításoknak, melyek ellenvetést nem tűrnének és kisebb-nagyobb nehézséget nem támasztanának, és ámbár a valószínűség bizonyos fokát érveléseikkel elérik, sem a *Legenda* íratásának idejét, még kevésbé szerzőjét nem határozzák meg minden kétséget kizáró szabotossággal: annyit mégis kétségtelenné tesznek, hogy a *Legenda* — mai alakjában is, — egyes, lényegbe nem vágó és e dolgozatban jobbára érintett részleteket kivéve történelmi hiteles kútfőnek tekinthető. A kifogásolt helyek magukban véve oly jelentéktelenek, hogy az egész mű becsét nem igen csökkentik. Interpoláció nélkül pedig ritkán találunk középkori kútfőt, különösen a hagiographiai irodalomban. Számos szentnek a halála után vagy kanonizációja alkalmával szerkesztett biographiája később átdolgozáson ment keresztül. Ilyen átdolgozó adhatta hozzá valamit, mi korát elárulja, a benne előforduló évszámot (1047) is ő szurhatta be, a mű lényegének érintése nélkül.¹¹⁴ Ezt elismerik azok az írók is, akik szerint a *Legenda* a XIV. század végén íratott: műveikben a *Legendára* mint hitelt érdemlő forrásra hivatkoznak. Marczali szerint: Szent-Gellért legendájának illető helyei, minden későbbi átdolgozás és betoldás dacára is, talán a legbecsesebb anyagot nyújtják a korviszonyok megismerésére.¹¹⁵ „Szent-Gellért legendája leginkább távozik el a legendák rendes sablonjától, legtöbb lényeges detailt foglal magában. A régiebb legendák közül Szent-Severinusé, az újabbak közt Szent-Romuald élete Damianustól hasonlítanak hozzá leginkább”.¹¹⁶ Hasonlóképpen nyilatkoznak Müller Frigyes és Erdélyi László.¹¹⁷ Borovszky Samu, ki a Gellért-*legenda* hitelességének megítélésében a benne található népies és mondai elemeket, mint ellenbizonyítékokat említi, ezeket mégis „jóformán szóról-szóra”, — mint maga mondja, — felhasználja történelmi munkájában.¹¹⁸ Ugyanúgy Szentkláray Jenő.¹¹⁹ Pauler Gyula is megengedi,

¹¹⁴ Marczali, *A magyar történet kútfői.* 32.

¹¹⁵ *A magyar nemzet története az Árpádok korában.* (Milléniumi kiadás.) Budapest 1896, 277.

¹¹⁶ *A magyar történet kútfői.* 26.

¹¹⁷ Újabbán megkísérelték a *Nagy legenda* egyes részeit időszakok és források szerint tagolni és ezeket a *Kis legenda* megfelelő szakaszaival egybevetni: 1. az egykorú, (1083 előtti korból) származó Walthar-legendából fennmaradt részek, 2. a *Kis legendából*, 3. a magyar krónika ősforrásából, 4. a csanádi monostor (1381—1421) hagyományaiból és 5. a velencei Szent György monostorban 1421-ben történt átdolgozásból átvett részletek. V. ö. Müller, id. h. Századok 1913, 355—374, 419—446, 430—432. Erdélyi, id. m. II, 18—27. Ezzel a feladattal foglalkozott Karácsonyi János is. Eredményei a magyar történelem kútfőiről szóló, több szerzőtől írt munkában fognak nyilvánosságra jutni. (Néhai Karácsonyi János püspök élőszóbeli szives közlése.)

¹¹⁸ *Csanád vármegye története.* I, 9, 11—14, 16—29.

¹¹⁹ *A csanádgyházmegyei plébániák története.* 25. *Temesvármegye története.* 250.

hogy a *Legenda* egyes részletei „még a XI. században irattak”¹²⁰ — továbbá hogy e *Legenda* elemei — a már említett *Kis legendá*-n és a *Képes Krónikán* kívül — „némi régibb, részben a XI. századig visszanyúló, talán már összefüggő legendába foglalt, vagy csak a XIV. századbeli író által általában véve hiven kiírt adatok”. Szerinte a *Legenda* alapjául oly források szolgáltak, „melyeket egész terjedelmében, úgy szólván semmit sem változtatva átvett”¹²¹ és „teljes hitelt adhatunk a legenda ama részeinek, melyek a XI. század viszonyainak megfelelnek, melyeket újabb író, ha koholni akar, másképp koholt volna”.¹²² Ezért Pauler is forrásul használja a *Nagy Legendá*-t és adatait átveszi.¹²³

A Gellért-legendá mindkét változata kétségkívül elsőrangú történelmi kútfő. Elsősorban azonban, mint fölírásuk is mutatja, szentregék, legendák. A legendát már természeti mivolta, a lét közvetlenségének leírása, arra ösztökéli, hogy az adomaszerű közbeszövéseket, az epizódokat, többre becsülje a folytonosságnál. E jellemző vonásánál fogva jobban kedveli az elmés, dúsképzetű, virágos előadást, mint a tudós száraz vélekedéseit. Ilyforma történelmi kútfőnek tekintve és ily minőségben értékelve, a Gellért-legendában foglalt egyes kifejezéseknek¹²⁴ és leírásoknak sem adhatunk nagyobb jelentőséget, mint aminő ily kútfőket általában megillet, sőt némelyeknek egyáltalában semmi mélyebb értelmet nem tulajdoníthatunk.

¹²⁰ Századok 1883, 63.

¹²¹ Id. h. 60, V. ö. Müller, *A nagyobb Gellért-legendá keletkezése és forrásai*. Századok 1913 és 1915. évf.

¹²² Id. h. 64. Müller szerint a *Nagy legenda* leírásai „annyira aprólékosak és naivan korszerűek, hogy még raffináltan gyakorlott és a történetet mai fogalomak szerint ismerő író sem tudná azokat oly hiven és elevenen hamisítani; középkori írótól ilyent feltenni a legnagyobb kritikátlanság”. (Id. h. Századok 1915, 404.)

¹²³ *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest 1893, I, 66—68. Müller szerint a *Nagy legenda* azon részletei, melyek a Walthér-legendából vették át, érintetlenül maradtak és hitelességük nem szenvedett csorbát; csupán az első fejezetek adatai, melyek Gellért hazájára és neveltetésére vonatkoznak, használandók óvatossággal. (Id. h. Századok 1915, 410—411.)

¹²⁴ V. ö. pl. a bibliai kifejezést: „*Constituit eum (Chanadium) principem domus regis et domus Achtum*”, mely az értelmet inkább elhomályosítja, mint megvilágítja. (Karácsonyi, *Szent Gellért*. 2. kiad. Budapest 1925.)